

ФРАНЦ КАФКА: ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОСТІ ПИСЬМЕННИКА

Самоцук Оксана Петрівна¹

¹ Науковий кореспондент лабораторії психології творчості Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, м. Київ (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4152-632X>

UDC: 159.99

АНОТАЦІЯ

У статті, використовуючи біографічний, історичний та низку теоретичних методів, було проаналізовано, які зовнішні чинники мали визначальний вплив на формування особистості Ф. Кафки та на його творчість. Було встановлено, що суспільно-історичні події, не дивлячись на їхнє глобальне геополітичне значення, наприклад, Перша світова війна та розпад Австро-Угорської імперії, не здійснили вагомого впливу на особистість письменника. Тоді як взаємостосунки в сім'ї, близьке соціальне оточення та інші події приватного життя мали пряме відношення на формування рис, комплексів і психологічних травм митця.

Також було визначено, що певні сімейні події та психологічні риси деяких родичів письменника знайшли своє відображення в сюжетній лінії і в персонажах творів митця (романи «Процес», «Америка»).

Було висунуте припущення, що здібності до літературної творчості Ф. Кафки мали вроджений характер, оскільки проявлялись ще у ранньому дитинстві.

Ключові слова: здібності, риса особистості, творчий процес, психологічний вплив, Франц Кафка, персонаж літературного твору, «зона ілюзій».

Постановка проблеми. Символізм та неоднозначність, що притаманні творчості Кафки, емоції пригнічення, безпорадності та безсилля, які виникають у читача його творів, привернули увагу автора статті, а також оригінальний стиль та сильний ефект, який присутній у творчості видатного письменника. Додатково, інтерес до дослідження був мотивований присутністю схожих сюжетних ліній різних романів, які символізували безпомічність головного героя перед всесильною, проте незрозумілою системою. Серед дослідників творчості Кафки виступали такі відомі постаті як Теодор Адорно, Макс Брод, Альберт Камю, Володимир Набоков, проте огляди та дослідження цих авторів відбувались, в основному, в рамках літературознавства. Деякі автори, розглянуті нижче, робили інтерпретацію сюжетних ліній творів письменника крізь призму психоана-

літичного підходу. Проте, дана стаття викладає результати дослідження творчості Кафки як трансформованої реакції особистості творця на певні зовнішні події, оточення та інші фактори впливу.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідженням творчості Кафки Ф. в основному займалися літературознавці. Також, часто інтерпретацію його текстів здійснювали крізь призму психоаналітичної теорії З. Фрейда.

У своїй статті, Пітер Доу Вебстер (Webster, 1951) розглядає сюжет роману «Замок» з точки зору аналітичної теорії. Вебстер вважає цей роман майстерним художнім формулюванням конфлікту між ізольованим Его, що характеризується псевдо-агресією, і загальним психічним минулим, зосередженим в інфантильній травмі. До того, як Фрейд сформулював свою стру-

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Oksana Samoshchuk

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

ктуру психіки Ід, Его, Супер-его, психологи зазвичай говорили про підсвідоме як про зміст або навіть про сферу, яку можна одразу згадати, і про несвідоме як про латентний, пригнічений або забутий зміст, який лежить за межами можливостей свідомих спогадів. Використовуючи цю схему, Вебстер стверджує, що такі образи, як село в романі «Замок» є символом підсвідомого, а Замок — несвідомого, або материнського лона з точки зору динамічного афекту (Webster, 1951). Продовжуючи далі, дослідник говорить: «Те, що психоаналіз залишає як систематичну концепцію, Кафка оживляє в емоційних сутностях, які стають більш реальними як особистості, ніж більшість сучасних вигаданих персонажів» (Webster, 1951, р. 36). Тобто, Вебстер підкреслює роль емоційної складової у створених Кафкою персонажах.

Джефрі С. Лібрет (Librett, 2007) стверджує, що твори Кафки — опубліковані і неопубліковані — несуть нестерпне свідчення неможливості зв'язку з іншими людьми, яке за інтенсивністю змагається лише з неможливістю відокремитися від них. Це дилема, як можна побачити в біографії Кафки, що полягає в його відчуженій залежності від своєї початкової сім'ї, а також в його неодноразово невдалих спробах одружитися. Цей момент присутній усюди в його художній літературі, від найбільш ранніх оповідань до великих романів. Лібрет хотів зрозуміти цю подвійну неможливість в психоаналітичних термінах, залишаючись дуже близько до поверхні текстів Кафки і зосереджуючись на фантазійному матеріалі, який присутній в цих текстах.

Фредерік Р. Карл (Karl, 1998) досліджує вплив стосунків Кафки з батьком та їхнє відображення у творчості письменника. Карл вважає, що деякі аспекти взаємин сина і батька не тільки домінували у зрілому особистому житті Кафки, але, можливо, більше, ніж щонебудь ще, вплинули на його письменницьке життя. «Демони, привиди і примарні присутності, сили таємничого панування, які протискуються крізь кожну ситуацію, бажання і разом з тим страх перед владою, акцент на безсилля поряд з постійним бажанням прорватися — все це, здається, пов'язане з зусиллям батька стерти сина і марну боротьбу сина, щоб вижити» (Karl, 1998, р. 190). Дослідник виявив і наявність в автобіографічних джерелах претензій Кафки до матері. «Джулі (матір

Кафки) грала роль слухняної. Батько зажадав і вона служила. Більш того, Кафка відчував, що ним і його трьома (молодшими) сестрам знехтували. У своєму листі він звинуватив свою матір в тому, що вона грала в «загонщика» на полюванні і загнала Франца назад в пастку Германа [батька - авт.].» (Karl, 1998, р. 190). Не видається дивним те, що сімейне життя Кафки стає часто центральною темою дослідників-літературознавців, адже воно опосередковано відображається майже в усіх його творах. Ситуацію ускладнює те, що сам Кафка сприймав своє сімейне життя як кероване чоловіками, збуджене і тероризоване батьком, який був одночасно домінуючим і в деяких особистих відносинах зневажливим (Karl, 1998, р. 193). Карл додає, що в романі «Перевтілення» 1912 року, батько розглядається як вбивця сина, в жалюгідній битві, коли син перетворюється на паразита.

Пол Ноймаркт, в свою чергу, досліджує останню збірку оповідань Кафки «Голодний художник» (Neumarkt, 1970). Ноймаркт говорить, що в кожній з цих історій «Его» виявляється в значній мірі ізольованим, але, тим не менше, існують різні ступені взаємозв'язку, за допомогою яких «Его» вимірює свою ізоляцію (Neumarkt, 1970, р. 109). Дослідник вивчає психіку письменника піддану примхам пограничного існування в межах аналізу даних оповідань.

Якщо «інстинкт поїсти [...] є одним з найбільш елементарних психічних інстинктів людини, ми повинні в силу цього факту припустити, що утримання героя від їжі є його власним, в основному несвідомим вибором при підготовці до смерті, навіть якщо він свідомо вибрав професію Голодного художника. Його тривалі вправи в голодуванні є, по суті, процесом саморуйнування, який несе в собі значимий символ ностальгічного регресу» (Neumarkt, 1970, р. 110). Тобто, у сюжеті «Голодного художника» прослідковуються депресивні, саморуйнівні механізми. Кожен раз, коли по сценарію імпресаріо перериває піст, створюється враження, що голодний художник обдурений. Імпресаріо з точки зору Ноймаркта – символ здорових сил психіки, які прагнуть зберегти життя.

Незважаючи на те, що Кафка був оточений значною кількістю вірних і люблячих друзів протягом всього свого життя, в найглибшому сенсі він все ж був

самотнім, вважає Ноймеєр (Neumeuer, 1977). Письменник був відчужений від більшої частини своєї сім'ї. Інститут страхування робітників від нещасних випадків, в якому Кафка весь час працював, був не чим іншим, як загрозливим і пожираючим конкурентом його творчих годин (Neumeuer, 1977, p. 351).

Ноймеєр також стверджує, що Кафка намагався брати активну участь у суспільному житті опосередковано через розпитування своєї нареченої Феліції Бауер про її роботу в притулку для дітей та наданні власних рекомендацій щодо її роботи. Дослідник підкреслює, що зацікавленість Кафки у соціальному житті Феліції була надмірно частою та детальною. З цього Ноймеєр робить висновок, що Кафка хотів насправді вийти зі своєї самотності і самому взяти активну участь у соціальному житті, проте через психологічну ізоляцію не міг це зробити. Тому, письменник пробував робити це опосередковано.

Альбер Камю у статті «Надія і абсурд у творчості Франца Кафки» (Camus, 1990) вважає твори Кафки символічними, а отже такими, що можуть бути сприйняті неоднозначно, тобто по-різному інтерпретовані.

У свою чергу, дослідник Сейпел (Seuppel, 1956) аналізує твори Кафки з точки зору активного використання письменником образів тварин в романах та оповіданнях. У статті Сейпела стверджується: «У його [Кафки] творах є незліченні посилання на тварин, порівняння людей і тварин, натяки на тваринне життя, байки і тваринні мотиви; є важливі твори, в яких людина перетворилася в тварину, або навпаки. Навряд чи знайдуться історії, в яких Кафка не включив хоча б одну згадку про істоту з тваринного царства» (Seuppel, 1956, p. 69). Сейпел звертає увагу на захопленість Кафки роботами антрополога Натана Сьодерблома, особливо його трактатом про примітивну релігію австралійських племен та про вірування китайської і єврейської цивілізації. Тому, саме книгу цього антрополога Сейпел пропонує як ключ для розгадки деяких аспектів творчості письменника. Також зазначається, що Кафка був добре обізнаний про тотемізм в цілому, і тотемізм тварин зокрема. Хоча він писав оповідання на теми з включенням тварин до того, як прочитав Сьодерблома, не можна недооцінювати вплив на Кафку ознайомлення з явним

тотемізмом через його книгу; принаймні, знайомство Кафки з тотемізмом могло слугувати підтвердженням тих ідей, що людина і тварина пов'язані метафізичним і релігійним чином. Про що свідчать сюжетні лінії перевтілення людини на тварину, і навпаки. Сейпел стверджує, що часте порівняння себе з різними тваринами, яке також зафіксовано у щоденнику Кафки, засноване на майстерності глибокого наслідування та ідентифікації, якими володів Кафка.

Мета дослідження. Дослідити вплив культурно-історичних подій та близького соціального оточення на формування структури особистості Ф. Кафки та подальше відображення специфічних новоутворень психіки у творчості письменника на прикладі сюжетів і персонажів його романів.

Методи дослідження. Системний метод використовується з точки розгляду взаємовпливу таких систем, як зовнішнє оточення, особистість митця та творчі продукти. Аналіз використовувався під час відокремлення елементів сюжету творів, а метод порівняння під час зіставлення таких елементів різних романів. Абстрагування та узагальнення дало змогу виокремити окремі явища психіки Франца Кафки – його риси особистості, які були відносно стійкими і проявлялись у різних життєвих ситуаціях. Основне дослідження відбувалось з використанням біографічного та інтерпретаційного методів.

Виклад основного матеріалу. На основі результатів дослідження узагальнено інтерпретації культурно-історичних умов життя Ф. Кафки, біографічних та автобіографічних фактів для встановлення зв'язків між зовнішніми чинниками, формуванням певних структур особистості та прояву цих елементів у творчому процесі та в творах мистецтва.

Народився визначний австрійський письменник-модерніст 3 липня 1883 р. у Празі, що була містом Австро-Угорської імперії, в єврейській родині (Davudenko, 2009). Культура Австро-Угорської імперії була спочатку полілінгвістичною, причому носієм державної німецької мови була хоч і титульна, але не найчисленніша нація. Вибір мови, якою користувався письменник, став актом національного самовизначення, а часом перетворювався і в політичну декларацію (Korol'kova, 2004). Отже, Кафка жив в умовах культур-

ного полілінгвізму, а ці умови вважаються плідними для розвитку фундаментальної культури. Він був одночасно євреєм по крові, пражанином за "пропискою", австрійцем за громадянством, а писав німецькою (Meletinskiy, 1976).

Мелетинський стверджує, що, як один з творців модерністської прози, Кафка розірвав з традицією реалістичного соціального роману XIX ст., зробив перехід від соціально-психологічного аналітизму до «синтетичного» конструювання символічної моделі світу, перенесення творчого інтересу на вічні метафізичні проблеми з виходом з конкретних просторових і часових (історичних) меж (Meletinskiy, 1976). Також письменник висвітлював бюрократизм і несправедливість вищих правових установ та влади в Австро-Угорщині, Веймарській республіці, взагалі в буржуазному суспільстві або навіть в принципі в будь-якому державному організмі.

Центром австрійської літератури протягом двадцяти років до моменту закінчення Першої світової війни була Прага. Це був осередок багатьох німецькомовних авторів, в основному євреїв, які не тільки мали важливе значення для всієї австрійської і навіть світової літератури, але й представляли дуже значну частину австрійської літератури, і їхній вплив тривав до 1930-х рр. (Davydenko, 2009).

Історична ретроспектива показує нам соціальну нестабільність та конфліктність середовища, в якому ріс і жив Ф. Кафка. Проте, згідно біографічних і, особливо, автобіографічних даних, простежується низький рівень зацікавленості письменника у будь-яких політичних чи культурних подіях, в тому числі, щодо Першої світової війни. Основна емоційна домінанта була зосереджена на близькому соціальному оточенні, особистих стосунках та власному внутрішньому світі письменника. Це можна пояснити вродженою інтроверсією та формуванням згодом, імовірно, шизотимного типу особистості. Проте, якщо суспільна ситуація якимось чином і впливала на формування особистості, то лише активізувала захисні психологічні механізми, оскільки за життя письменника Прага була у ситуації постійних конфліктів між чехами, німцями і євреями, і це ще більше розщеплювало особистість Франца. Адже він був за національністю євреєм, за місцем народження чехом, за

використанням мови – німцем. Відомий є факт з біографії, що письменник довгий час мріяв покинути місце проживання, але це ніяк не вдавалося йому зробити.

У щоденниках та інших джерелах Ф. Кафка не згадує політичні події, тому можна зробити висновок, що ці фактори не були суб'єктивно значимими і мало вплинули на формування особистості. Для аналізу суб'єктивного сприйняття навколишньої дійсності досліджуваного обрано не лише автобіографічні відомості подані у щоденниках, але і листи, які являють собою глибоку інтроспективу. Одним із найвагоміших автобіографічних джерел є «Лист батьку», оскільки, як показано в біографії, саме у стосунках з батьком-тираном сформувались основні психологічні травми та комплекси, які стали невід'ємною частиною особистості письменника і, відповідно, його творчості.

Всі умови, що мали вплив на особистість та творчість Ф. Кафки поділено на групи. Оскільки, як зазначено вище, макрочинники мали незначний вплив, нижче узагальнено ті фактори, які були важливими у становленні Ф. Кафки, і які відносились до безпосереднього соціального оточення письменника.

До мікрочинників можна віднести:

I. Соціальне оточення:

1. Вроджений родинний темперамент. За темпераментом письменник відносив себе до лінії матері (Леві), що характеризувалась такими рисами, як чуйність, почуття справедливості, турбота.

2. Батько виступав для сина непохитним авторитетом навіть у дорослому віці. Стосунки мали вкрай негативний вплив (тиранія, негативне підкріплення будь-якої ініціативи, в тому числі творчої діяльності) на формування Я-концепції, самооцінки, критичного супер-его і, як наслідок, сформували наступні риси: перманентне почуття провини, сором'язливість, занижена самооцінка, невпевненість, ізольованість, відсутність будь-якої ініціативи, перманентний страх зовнішнього світу, зневіра та інші.

3. Мати психологічно надавала підтримку і відіграла роль буферу між батьком і сином. У період, коли через страх Кафка перестав словесно звертатись до батька, їхня комунікація відбувалась опосередковано через матір.

4. Двоюрідні брати: враження від їхньої міграції до США спонукали до написання Ф. Кафкою роману «Америка».

5. Дядько Альфред став прообразом провінційного дядечка у романі «Процес».

6. Дядько Рудольф (по лінії матері): в дитинстві Кафка постійно порівнював себе з ним, і визнавав неймовірну схожість в характерах. Проте, з боку батька порівняння з дивним дядьком часто набувало форми докору.

7. Макс Брод: один з небагатьох близьких друзів, спілкування з яким тривало все життя Кафки. Психологічно відігравав роль позитивного мотиватора у літературних спробах, став першим читачем його творів, що свідчить про високий рівень довіри, підтримував і допомагав письменнику у творчих та особистих кризах.

8. Письменники, яким надавав перевагу Кафка: Гете, Толстой, Герман Гессе, Ганс Каросса, Вільгельм Шефер, Еміль Штраус, відзначались помірною, спокійною літературою.

9. Ісаак Леві, актор вуличного єврейського театру, стає символом психологічної свободи для Франца Кафки.

10. Феліція Бауер, двічі наречена Ф. Кафки. Проте, через особистісні внутрішні конфлікти і страхи, заручини з ініціативи письменника розривались. Стає прообразом персонажу Фріди (в романі «Замок»), нареченою головного героя, буфетницею в корчмі «Панський двір».

11. Робота в агенстві страхування від нещасних випадків на роботі хоч була і нецікава письменнику, але керівництво ставилося доволі лояльно. Робочий день до обіду дозволяв весь вільний час, в тому числі і вночі, займатись письменництвом. Проте, такий графік у подальшому негативно вплинув на здоров'я письменника.

12. Юлія Вохричек також заручилася з Францом Кафкою, але заручини знову були розірвані. З аналізу автобіографічних даних прослідковується наявність внутрішнього конфлікту, який впливав на розрив усіх заручин з ініціативи письменника. В основі конфлікту лежало бажання створення сім'ї та страх перед цим інститутом.

II. Мікроподії:

1. Однією з перших згаданих травм було грубе нехтування батьком першої збірки оповідань, присвячених йому Кафкою ще у дитинстві. Подія відбилася у свідомості майбутнього письменника як ідея відсутності літературного таланту. В цьому Ф. Кафка був переконаний надалі все своє життя.

2. Випадок погрози з боку кухарки з соціальним осоромленням перед вчителем через розповідь останньому всіх провин маленького Франца також мала негативний психологічний вплив. Ця подія стала підкріпленням тотального почуття провини і сорому.

3. Твори написані в ранній юності знищувалися самим письменником, внаслідок прояву заниженої самооцінки та впевненості у своїй неталановитості.

4. Вибір професії, далекої від бажань письменника, очевидно здійснений через тиск батька. Як наслідок – включення у нецікаву для себе професійну діяльність. Через це часто виникатимуть творчі кризи.

5. Пошук людини для підтримання опосередкованого контакту з навколишнім світом. Спочатку у формі товариша Оскара Поллаки, потім вірного друга Макса Брода. Пов'язані з цим переживання описані у творі «Вікно на вулицю».

6. Після закінчення університету стажування у земельному суді. Цей факт знайшов своє відображення у головному герої «Замку», який за професією був землеміром.

7. Ненормований день став причиною зниження здоров'я письменника.

8. Хвороба батька і матері, та переживання за ними відреагуються у розповіді «Сімейна сцена».

Вищеописані чинники заклали основні структурні елементи особистості письменника. На основі узагальнення спробуємо змодельувати психологічний портрет особистості митця.

Модель психологічного портрету Ф. Кафки:

Постать авторитетного батька здійснила визначальний вплив на Я-концепцію та особистісну динаміку Кафки. Нищівна постійна критика сформувала надто самокритичне Супер-его, яке штовхало письменника до знищення літературних творів у юності і зрілості. Штучно створені ситуації, коли дитина почувала себе винною, розвинуло патологічне тотальне відчуття провини

за будь-яку діяльність. Як наслідок, інтроверсія переросла у шизотимність, основним механізмом захисту якої є ізоляція, фізична і психологічна. Відбулося формування когнітивної карти сприйняття світу з поділом на три зони з чіткою фіксацією, де слід перебувати Ф. Кафці. Про це свідчить наступна цитата з листа до батька: «Тим самим світ ділився для мене на три частини: один світ, де я, раб, жив, підкоряючись законам, які придумані тільки для мене і які я, невідомо чому, ніколи не зумію повністю дотриматися; в іншому світі, нескінченно від мене далекому, жив Ти, наказуючи, обурюючись з приводу того, що Твої накази не виконуються, і, нарешті, третій світ, де жили інші люди, щасливі і вільні від наказів і покори» (Kafka, 1999, p. 319). Особливостями шизоїдного типу є розподіл (дисоціація) та ізоляція. Таким чином, неприйняття батьком особистості Ф. Кафки інтеріоризувалося у самонеприйняття.

Психологічна травма, завдана випадком на балконі, також мала свій негативний вплив: на основі неї в несвідомості зафіксувався неправильний когнітивний зв'язок (ідея): «мій батько, вища інстанція, майже без всякої причини — вночі може підійти до мене, витягнути з ліжка і винести на балкон», і як наслідок зв'язку — умовивід: «ось, значить, яким нікчемою я був для нього» (Kafka, 1999, p. 312). Так сформувався страх перед неочікуваною загрозою з боку батька; він же узагальнився і став страхом перед світом (певної системи чи інстанції), який в будь-який момент без очевидної причини може нанести удар. Цей страх яскраво виражений у сюжетах проаналізованих нижче творах «Перевтілення», «Процес» і «Замок».

З інтроспективного листа складається враження адекватності у тестування реальності Кафки. Це свідчить про наявність невротичного типу організації особистості згідно психоаналітичного підходу Ненсі-Маквільямс, тобто схильність проявляти егодистонність до механізмів захисту чи інших патологічно-адаптивних механізмів.

Відбувалось у письменника також підсилення відчуття мізерності і нікчемності спогляданням за сильним фізично і зверхнім до всіх батьком. Була сформована невпевненість, сором'язливість, нерішучість, сумніви у будь-якому прояві активності, починаючи з майже рефлекторних рухів, закінчуючи вчинками. Під час вза-

ємодії з Германом (батьком), будь-яка ініціатива придушувалась, навіть в мисленневому процесі, точніше у проговоренні думок чи ідей.

Свою роль зіграло і негативне підкріплення в ініціативі і, особливо, в творчих літературних починаннях. Як наслідок, було надмірно критичне ставлення до власних творів, страх перед тим, щоб зробити цілісний творчий продукт чи опублікуватися. Результатом стали наступні форми поведінки: знищення рукописів, творчі кризи, недоопрацювання сюжетів романів та нарисів, багаторазове виправлення написаного, спротив щодо публікацій. Батькова негативна оцінка творчої діяльності Кафки інтеріоризувалась без подальшої критики чи перегляду.

Неприйняття думок і висловлювань Ф. Кафки переросло у тенденцію страху говорити у присутності батька. Ця ситуація стала основною причиною висвітлення власних переживань, думок у письмовій формі опосередковано і завуальовано, метафорами та літературно-образними засобами. Відбувався психологічний процес так званої втечі в «зону ілюзії», за теорією В. Віннікотта.

На основі взаєностосунків у власній сім'ї в Кафки було сформоване суб'єктивне відчуття нездатності створити сім'ю. Ця нездатність нав'язана глибоким почуттям нікчемності, неможливості що-небудь добре зробити. Також страх перед створенням сім'ї був викликаний хвилюванням втрати свободи у літературній діяльності.

У попередніх пунктах ми розглянули чинники, що впливали на формування особистості, та як саме вони віддзеркалились та інтеріоризувались у певні структури Я-концепції. Далі буде проаналізовано продукти творчої діяльності для того, щоб з'ясувати як вони, пройшовши крізь призму особистості письменника, вилились у певні літературно-художні образи.

Для якісного аналізу літературної творчості Ф. Кафки будемо дотримуватися двох умов: у сюжеті автор описує перш за все себе (головний герой) і свої переживання; сюжет, як і весь загалом літературний твір, це «зона ілюзії» за Віннікотом, тобто є метафорою в якій розгортаються події, персони і переживання, значимі для автора.

Аналіз почнемо з одного із перших оповідань Ф. Кафки — «Перевтілення» 1912 р. Сама назва «перевтілення» передбачає певну динаміку, тобто процес переходу об'єкту з одного стану в інший. Проте, сюжет твору зовсім не розвиває динаміку перевтілення, а починається з цього факту: «Прокинувшись одного разу вранці після неспокійного сну, Грегор Замза виявив, що він у себе в ліжку перетворився на страшну комаху» (Kafka, 2006, р. 4). Таку зав'язку можна співвіднести з емоціями, які пов'язані із стосунками з батьком та сім'єю загалом. Відповідно до результатів аналізу автобіографічних джерел, Кафка в дитинстві просто не розумів причини, через яку батько його зневажав чи карав. А вибір образу-метафори комахи яскраво ілюструє його опис внутрішніх почуттів з листа: "Ти, що став настільки сильною людиною, можна припустити, що Ти повинен був би просто розчавити мене, щоб від мене нічого б не залишилося" (Kafka, 1999, р. 309). Стає зрозумілим, що основна емоційно-образна домінанта тексту розгортається не навколо факту перевтілення, а навколо стосунків у сім'ї, де син став чимось жахливим і огидним. Саме зміна ставлення всіх членів сім'ї до головного героя, приниження та знущання, які зазнавав Грегор Замза протягом сюжету, яскраво висвітлюють внутрішні переживання автора, його страждання, відчуття приниження, і все те, що переживав Франц Кафка насправді у своєму реальному житті, не розуміючи, за що отримав таке ставлення з боку батька.

У творі також є момент, коли мати виправдовує сина, чому він не прийшов на роботу, не розуміючи справжньої причини такого його вчинку. Тут відображені реальні події, коли матір захищала Франца перед батьком, в тому числі вдаючись до обману. Перетворившись з невідомих причин на комаху, у Грегора (головного героя) також змінюється голос, він навіть не може чітко розмовляти: «- Чи зрозуміли ви хоч одне слово? - запитав керуючий батьків. - Чи не знущається він над нами? - Це був голос тварини, - сказав керуючий» (Kafka, 2006, р. 11). З цим моментом сюжету можна провести дуже яскраву паралель з автобіографією письменника: «Неможливість спокійного спілкування мала ще й інший, по суті, абсолютно природний наслідок: я розівчився розмовляти» (Kafka, 1999, р. 320). Далі змальовується момент, коли родина побачила пе-

ревілення сина, і реакція батька: «Батько схопив правою рукою тростину керуючого, яку той разом з капелюхом і пальто залишив на стільці, а лівою взяв зі столу велику газету і [...] став заганяти Грегора до його кімнати. Ніякі прохання Грегора не допомогли, та й не розумів батько ніяких його прохань; як би смиренно Грегор ні мотав головою, батько тільки сильніше і сильніше тупотів ногами» (Kafka, 2006, р. 23). Ця метафора відображає реальні негативні відносини між сином і батьком у родині Ф. Кафки. І сама кімната, в якій розгортаються усі події оповідання, за описом нагадує власну кімнату письменника, яку він знімав у своїх батьків.

Дана метафора з перевтіленням дуже тонко змальовує і емоції самотності та відчуженості від зовнішнього світу, що у творі набрали рис буквальності. Комаха не може жити на рівні з усіма людьми, вона приречена на самотність серед інших. Також показане ставлення родини до його нового образу: «З цього він зрозумів, що вона (сестра) все ще не витримує і ніколи не зможе витримати його вигляду і що їй коштує великих зусиль не тікати при вигляді навіть тієї невеликої частини його тіла, яка висовується з-під дивана» (Kafka, 2006, р. 95).

За сюжетом родина все рідше відвідувала Грегора, поступово винесла всі меблі, ставлення переросло з відстороненого у відкрито агресивне (сцена закидання Грегора яблуками), згодом кімнату почали заставляти мотлохом. У сестри виникла ідея позбутися обтяжливою жука, до якої схвально поставився батько. Удари нанесені родичами травмували комаху, що призвело до смерті тварини (нагадаємо, що Ф. Кафка помер у віці 41 рік від туберкульозу): «Помер? - сказала пані Замза. - Ну от, - сказав пан Замза, — тепер ми можемо подякувати богу» (Kafka, 2006, р. 182). Найбільше факту смерті за сюжетом зрадив батько.

Роман «Процес», написаний у 1925 р., починається з того, що героя, який позначений ініціалами «Йозеф К.» несподівано і без будь-яких на те вагомих причин заарештовують (Kafka, 2008, р. 3). Як і в попередньому творі, головний герой з самого початку безпричинно стає жертвою незрозумілої зовнішньої ситуації. Тут можна провести паралель з дитячим спогадом Ф. Кафки, коли той був безпідставно жорстоко покараний батьком. Ця травматична ситуація згідно слів само-

го письменника сформувала стійкий страх до загрозливого непередбачуваного зовнішнього світу. При чому арешт відбувається у день тридцятиріччя. В біографії вказано, що саме в цей день Франц отримав згоду Феліції на одруження, якому не судилося відбутись. Можливо, метафора арешту відноситься і до символу сімейного життя – в'язниці. Але за сюжетом, оскільки для розслідування потрібен час, К. пропонують повернутись до своїх безпосередніх обов'язків. Тобто, змальовується загроза арешту і неволі головного героя у перспективі, а не безпосередньо зараз. Метафорично цей стан міг відображати стан заручин, тобто очікування одруження з Феліцією, який сам же письменник у своїх щоденниках висвітлював як втрату свободи. Всі персонажі твору знають про суть процесу і причину затримання Йозефа К., коли сам герой ніяк не може з'ясувати суті звинувачення. Цей момент перегукується з листом Кафки до батька, де він зауважував, що ніколи не міг зрозуміти причини негативного ставлення і звинувачень з боку сімейного тирана.

У результаті таємного і зтяжненого процесу змінюється психіка і здоров'я К. В процесі ніби існує свій хід подій, власна логіка не зрозуміла герою (біографічна подія з травмою, отриманою після виставлення його батьком вночі на балкон, яка стала для Кафки алогічною). Хоча герой і намагається не розповідати про процес нікому, але всі навколишні персонажі виявляються в курсі, і тоді К. починає підозрювати кожного з них (ознаки страху, параної переслідування). Всі, з ким по сюжету спілкується Йозеф К., поводяться підкреслено чемно (це можна асоціативно пов'язати з підкресленою чемністю у знущаннях батька, завуальованою іронією та ін.). У творі присутнє «керівництво», яке керує процесом і якого ніхто не бачив. Він ніби веде бій з якоюсь прихованою системою (Кафка, 2008). У листі письменник писав, що батько був у дитинстві для нього великим авторитетом, «вищою інстанцією» (Кафка, 1999, р. 312).

Протягом розвитку подій герой не лише не може з'ясувати, у чому причина арешту, але і постійно випадково шкодить своєму процесу (суду). Це також образна, можливо і несвідома, метафора: у листі Кафка описує, що коли був дитиною, стикався часто із ситуацією, що кожне слово чи дія робила його вину в очах

батька ще більшою, хоч він і не розумів чому. Затяжний таємничий процес викликає у героя сильний стрес і приводить у відчай. Згодом герой бере на себе невідому вину і покійно слухає від оточуючих (героїв роману), що справа з процесом погіршується.

Закінчується роман тим, що головного героя через рік завуальованого процесу ввічливо забирають з дому, ведуть за місто і готують до страти, не сказавши ні слова. Останні думки К. були про: «суддю, якого він так ніколи й не бачив: де він? Де справедливий суд? Можливо, забуті ще якісь аргументи, які могли б зберегти йому життя?» (Кафка, 2008, р. 224). Очевидно, сама динаміка «Процесу» є опрацюванням дитячих травм, коли батько (найбільший авторитет дитинства) сформував ситуацію так, що Кафка безпричинно завжди почувався неймовірно винним, після чого наступало покарання з боку Германа Кафки.

Як і в «Процесі», у романі «Замок» основною зовнішньою загрозою для головного героя (для позначення якого замість ім'я використовується просто літера «К») є вища інстанція, яка має необмежену владу над селищем, всіма подіями і людьми - загадковий Замок (Кафка, 1991). До героя прикріплюють помічників, а насправді наглядців із Замку (параноїдальні ідеї). Як і в попередньому романі, всі навколишні персонажі добре проінформовані про мету прибуття головного героя. З'являються люди, що погоджуються допомогти у проясненні загадкової справи: його зв'язку із Замком (Кафка, 1991). Через бюрократичне непорозуміння з'ясовується, що Замку не потрібен землемір (відреагування відчуття непотрібності). Усі персонажі на спроби К. поговорити з чиновниками із Замку запевняють героя, що його ніхто не стане і слухати. Тут проявляється генералізована травматична ідея, що батько не стане і слухати жодних ідей свого сина, оскільки завжди негативно відносився до будь-яких ним висловлених думок. Всі мешканці села бояться Замку (генералізований страх перед авторитетом). На жаль, рукопис роману так і не був дописаний і обривається на середині сюжету.

Аналіз та інтерпретація усіх фактів демонструє очевидну наявність зв'язків між біографічними подіями, автобіографічними інтерпретаціями та змістом продуктів творчої діяльності. Узагальнивши всі проаналі-

зовані дані, можна чітко прослідкувати психологічні механізми, що впливали на формування структури і динаміку особистості, та прояв цієї динаміки у творчості.

У творчості Ф. Кафки спостерігаємо присутність наступних ознак: наявність у дитинстві, юності психологічного бар'єру у вільному відреагуванні переживань (сильне почуття сорому, комплекс меншовартості); наявність таланту у певній галузі мистецтва. Можна припустити, що в основі творчого процесу лежить потреба у відреагуванні в опосередкованій формі (у словесно-художніх образах). Тобто, творча діяльність виступає як «зона ілюзії», де автор може почуватись вільно і самоствердитись. У змісті продуктів творчої діяльності закладені індивідуальні символи та переживання, що сформувались свідомим (на основі сполучення когнітивних ідей з певними реальними об'єктами) і несвідомим шляхом (через переживання психотравм, зокрема у дитинстві).

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі дослідження були виокремлені узагальнені риси особистості письменника, які мали подальший вплив як на життя Кафки, так і на його літературні твори. Було виявлено прямий зв'язок між зовнішніми подіями, стосунками в сім'ї та емоційно-смісловим навантаження творів митця. Відреагування травмуючих подій дитинства Кафки стали основним лейтмотивом головних романів письменника («Процес», «Замок», «Перевтілення»). З метою удосконалення точності висновків, подальші дослідження можуть бути спрямовані на усі творчі доробки Франца Кафки. Також можна буде використовувати зіставлення з життям та творчістю інших видатних творців.

References :

- Camus, A. (1990). Nadezhda i absurd v tvorchestve Frantsa Kafki [Hope and the Absurd in the Work of Franz Kafka]. *Tvorchestvo i svoboda: statyi, esse, zapisnye knizhki*, pp. 110-118. Moskva: Raduga. [in Russian].
- Davydenko, G. (2009). Istoriya zarubizhnoi literatury XX stolittia [History of foreign literature of the 20th century]. Kyiv: Centr uchbovoyi literatury. http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Doksa/2004_6/301-314.pdf [in Russian]
- Kafka, F. (1991). Zamok [The Castle]. Moskva: RIF. [in Russian].

- Kafka, F. (1999). Dnevniky Frantsa Kafki [Franz Kafka's Diaries]. Kharkiv: Folio. [in Russian].
- Kafka, F. (2006). Perevtilennia [The Metamorphosis]. Kharkiv: Folio.
- Kafka, F. (2008). Protses [The Trial]. Kharkiv: Folio.
- Karl, F. (1998). In *The Struggle Between You and Kafka, Back Yourself. American Imago*, 55(2), pp. 189-204. URL: <http://www.jstor.org.vlib.interchange.at/stable/26304633>
- Korol'kova, O. (2004). Slovo v nemetskoj i avstrijskoj poezii kontsa 19 – nachala 20 vekov [A word about German and Austrian poetry of the turn of the 20th century]. *Zbirnyk naukovykh prats' z filosofii ta filolohii*, 2004(6), pp. 301-314. URL:
- Librett, J. (2007). "With These Repulsive Things Indissolubly Bound": Kafka as Primal Scene. *American Imago*, 64(4), pp. 513-533. URL: <http://www.jstor.org.vlib.interchange.at/stable/26305268>
- Meletinskiy, E. (1976). Poetika mifa [The poetics of myth]. Moskva: Nauka. [in Russian]
- Neumarkt, P. (1970). Kafka's "A Hunger Artist": The Ego in Isolation. *American Imago*, 27(2), pp. 109-121. URL: <http://www.jstor.org.vlib.interchange.at/stable/26302649>
- Neumeyer, P. (1977). Franz Kafka and the Lie. *Journal of Modern Literature*, 6(3), pp. 351-365. URL: <http://www.jstor.org.vlib.interchange.at/stable/3831180>
- Seyppel, J. (1956). The Animal Theme and Totemism in Franz Kafka. *American Imago*, 13(1), pp. 69-93. URL: <http://www.jstor.org.vlib.interchange.at/stable/26301512>
- Webster, P. (1951). A Critical Examination of Franz Kafka's "The Castle". *American Imago*, 8(1), pp. 35-60. URL: <http://www.jstor.org.vlib.interchange.at/stable/26301442>

Oksana Samoshchuk

Postgraduate student at the Psychology of Creativity Laboratory, H.S. Kostyuk Institute of Psychology, the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv (Ukraine)

FRANZ KAFKA: PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE WRITER'S OEUVRE

ABSTRACT

The article presents the results of research on Franz Kafka's personality and oeuvre. The influence of cultural and historical factors on the development of the writer's personality was examined. The period and place of Kafka's residence had signs of social instability and conflict, including such events as the First World War and the collapse of the Austro-Hungarian Empire. However, the

analysis based on autobiographical facts showed that the writer had seemingly a low level of interest in global historical events, and, therefore, the latter had insignificant influence on Kafka's writing.

The factors that had a significant impact on Kafka's personality and works were divided into several groups. The micro factors include close social environment and micro events. In these groups, the following facts played a significant role. The most important figure in Kafka's life was his authoritarian and oppressive father. Through their relationship the writer's main personality traits were developed. Constant acts of psychological tyranny, negative reinforcement of any Kafka's initiative, including creative writing, and the feeling of guilt regarding everything that Kafka would do, led to the development of shyness, low self-esteem, insecurity, social isolation, permanent fear of the outside world, despondency and continuous unreasonable feeling of guilt. In this relationship, the mother played a role of a buffer, and over time, the son and the father started to communicate only through her. Kafka often endowed the main characters of his works with all of the above features, and portrayed their lives as depressing, sullen and hopeless.

The psychological childhood trauma inflicted by Kafka's father had substantial consequences, the emotions of its experience were embedded in the storylines of the writer's novels (e.g. "The Trial", "The Castle"), where the protagonist is under complete control of a higher authority that punishes and humiliates him for unknown reasons.

Although writer's loyal friend, Max Brod, provided psychological support and encouraged him to write, Kafka's disappointment in his own talent sometimes led to the destruction of manuscripts. Research also revealed that personality characteristics of certain writer's relatives were portrayed as his characters' features in the novels, in "The Trial", for instance.

According to the study, it was found out that although the plot of the main works of Franz Kafka and his characters have fictional decorations and names, the emotions that run through his works have entirely real grounds and the writer experienced them at certain periods of his life.

Key words: abilities, personality traits, creative process, psychological impact, Franz Kafka, character of a

literary work, "zone of illusion".

Самоцук Оксана Петровна

Научный корреспондент лаборатории психологии творчества Института психологии имени Г.С. Костюка Национальной академии педагогических наук Украины, г. Киев (Украина)

ФРАНЦ КАФКА: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТВОРЧЕСТВА ПИСАТЕЛЯ

АННОТАЦИЯ

В статье представлены результаты исследования личности и творчества Франца Кафки. Было рассмотрено влияние культурно-исторических факторов на формирование личности писателя. Анализ, согласно автобиографических фактов, показал, что хотя период и место проживания Кафки имели признаки социальной нестабильности и конфликтности, прослеживается низкий уровень заинтересованности в глобальных исторических событиях, а, следовательно, их незначительное влияние на писателя, в том числе и события Первой мировой войны, и распад Австро-Венгерской монархии.

Факторы, которые оказали значительное влияние на личность и творчество Кафки, были разделены на несколько групп. К микро факторам было отнесено близкое социальное окружение и микро события. В этих группах определяющими выступали следующие факты. Важнейшей фигурой в жизни Кафки был его авторитарный и деспотичный отец. В отношениях именно с ним были сформированы основные черты писателя. Постоянные факты психологической тирании, отрицательного подкрепления любой инициативы, в том числе и творческой деятельности, навязывания чувства вины во всем, чтобы не делал Кафка, привели к формированию застенчивости, заниженной самооценки, неуверенности, социальной изолированности, постоянного страха перед внешним миром, уныния и постоянного беспричинного чувства вины. В этой ситуации мать играла роль буфера, и со временем коммуникация между сыном и отцом начала происходить через нее. Всеми вышеописанными чертами Кафка часто наделял главных героев своих произведений, а их жизнь изображал как гнетущую, депрессивную и безвыходную ситуацию.

Большое значение имела также нанесенная психологическая травма отцом в детстве, эмоции во время переживания которой вложены в сюжетные линии романов («Процесс», «Замок»), когда главный герой находится под полной властью высшей инстанции, которая его наказывает и унижает по непонятным причинам.

Хотя верный друг Кафки Макс Брод и оказывал психологическую поддержку писателю и побудил его к творчеству, разочарование в собственном таланте иногда приводила к уничтожению рукописей. Также было установлено, что образы некоторых родственников были зафиксированы в чертах определенных персонажей в романах, например, в «Процессе».

Согласно исследованию было выявлено, что сюжет основных произведений Ф. Кафки и его персонажи имеют только вымышленные декорации и имена, тогда как эмоции, наполняющие произведение, обладают совершенно реальной основой и были пережиты писателем в действительности в определенные периоды его жизни.

Ключевые слова: способности, черта личности, творческий процесс, психологическое воздействие, Франц Кафка, персонаж литературного произведения, «зона иллюзии».

Дата отримання статті: 09.09.2020

Дата рекомендації до друку: 21.10.2020

Дата оприлюднення: 30.10.2020